

УДК 316.77

Наталія Моїсєва,
кандидат філософських наук, доцент
Харківського національного технічного університету
сільського господарства імені Петра Василенка

Мовний дискурс у системі соціально-комунікаційного знання

У статті розглядається дискурсивне розмаїття вивчення мовної комунікації. Доводиться полідискурсивність дослідження мови в системі комунікаційної діяльності. Встановлюються тенденції розвитку та досліджень мовної комунікації в умовах сучасного інформаційного простору.

Ключові слова: мова, комунікація, види комунікацій, комунікаційний дискурс, теорія соціальних комунікацій.

Актуальність. Мова відіграє важливу роль у системі соціальних комунікацій (СК). Вона є універсальним інструментом спілкування, а також виступає засобом пізнання та мислення.

Протягом розвитку людства розвивалася і трансформувалася й сама мова, а разом з нею і науки, що залучали мову до предмета свого вивчення. Першою такою наукою була риторика, яка розглядала її як інструмент впливу на людей за допомогою не лише самої мови, а й мистецького володіння нею [1, с. 9—18]. Сьогодні риторика є одним з розділів філології, а її предмет, тобто мова, пов'язує її з іншими філологічними та соціальними науками — лінгвістикою, мовознавством, літературознавством, філософією, психологією, соціологією. Визначені головні підгрупи вивчення мови, що пов'язані з соціальними аспектами спілкування, комунікації, мовної діяльності [2, с. 20—21].

Незважаючи на значну глибину і широту вивчення мови, проблемна ситуація зберігається, тому що в сучасному світі, коли спілкування все більше віртуалізується засобами мультимедіа, мова втрачає свої класичні смисл, зміст та форму. Сьогодні важливо визначитися у процесах її трансформації в умовах становлення та функціонування системи СК, перспективах збереження, зокрема літературної, яка становить один з основних шарів семіосфери сучасного суспільства.

Мета статті — з'ясувати прояви мовного дискурсу в сучасній системі соціально-комунікаційного знання, *завдання* — визначити головні питання стану використання мови в системі соціальних комунікацій; з'ясувати тенденції розвитку та трансформації мовної комунікації в системі соціально-комунікаційного знання.

Стан вивченості теми. Існує класичне уявлення про мову як знакову систему, де її одиниці та зв'язки між ними створюють впорядковану систему (можна розглядати систему української, російської та інших мов). До таких одиниць віднесено звуки, морфеми, слова, словосполучення, речення, що у цій структурі відповідають різним рівням мови — звуковому, морфологічному, синтаксичному та семантичному [3]. В теорії СК вона посідає одне з ключових місць як важливий засіб передавання інформації та знань, впливу на стан свідомості комунікантів. Саму ж мовну комунікацію (МК) у мовознавстві розглядають як один з аспектів мови, що визначається у системі мови. Розрізняють такі види МК як розмова, аудіювання, читання та письмо [3], які, в свою чергу, також є предметом СК і розглядаються в системі комунікації в її інтегральному розумінні.

Мова не лише виконує такі важливі функції в спілкуванні, як інформаційна, агітаційна та емотивна, що проявляються у різних комбінаціях з перевагою однієї з них, а також визначає джерела в процесах соціального наслідування та формування соціальної пам'яті. Завдяки цьому МК між людьми є важливим механізмом розвитку та становлення людини як особистості, а також засобом впливу на неї та суспільство загалом. У науці склалося уявлення про те, що мова поряд з трудовою діяльністю впливала на соціалізацію людства. Це розвинуто в психології, класичній антропології, філософії, соціології та інших науках.

Основний зміст. Інтерес до дискурсивності в комунікаційних системах поступово зростає з 70-х років ХХ століття і пов'язується з роботами Тен А. ван Дейка (Teun A Van Dijk), авторитетного голландського лінгвіста, який уперше ввів до наукового обігу поняття семантичної та прагматичної макроструктури, що характеризувала тематичний зміст тексту та його глобальну зв'язаність [4]. Завдяки його роботам поступово склалося уявлення про дискурс як комунікаційне явище, що містить ієрархічну систему знання про певний фрагмент дійсності [5, с. 76—78].

Кожна з наук підсистемного відносно до теорії СК рівня розглядає мову відповідно до своїх завдань та проблематики, що дає змогу розслідувати зв'язки між науками та їх зведення до об'єднання в єдиному розумінні та визначенні спільного предмета. У цьому напрямі теорія соціальних комунікацій зробила великий крок як метанаука, оскільки розглядає комунікацію та її прояви в комплексі на основі інтеграційного підходу до явищ і фактів комунікаційної сфери суспільства [5, с. 202—207; с. 334—343].

На базі мови виникали різні комунікаційні канали передавання інформації, які сьогодні набули форму соціально-комунікаційної системи людства [6, 7, 8]. Основу комунікативних каналів становлять вербальні — спілкування за допомогою слів — та невербальні — передавання інформації за допомогою різних несловесних символів та знаків. Варто відзначити, що невербальні засоби спілкування (як і саму комунікацію) широко вивчають в антропології, психології, соціології, інформатиці та інших науках. Невербальна комунікація має різні прояви, наприклад, мова тіла (міміка, жести), індивідуальні особливості голосу (інтонація, тембр), фізичні характеристики (форма та розмір тіла), дотики, просторове розміщення, час, одяг та прикраси, передавання інформації через кольори, музику, їжу тощо [9, с. 33—35]. У теорії СК ці засоби також розглядаються на певному рівні теоретизації, який належить до прикладних аспектів або

використовується при розгляді еволюційних аспектів розвитку комунікації в суспільстві [10, 11].

У сучасних умовах роль мовної комунікації набуває нового значення в різних сферах людської життєдіяльності. З'являється все більше новітніх засобів передавання інформації від традиційних до сучасних електронних, мультимедійних, що надає майже необмежені можливості для розповсюдження повідомлень. Однак усі вони потребують створення своєї максимально належної комбінації для ефективного спілкування, передавання інформації та знань, а також створення та підтримання соціально-комунікаційної системи суспільства. Правильний добір та оформлення, спосіб поширення, інтерпретація та розуміння такого повідомлення в процесі МК безпосередньо залежать від різних зовнішніх соціально-комунікаційних факторів: рівень доступності інформаційних ресурсів, рівень інформатизації, наявність відповідних інформаційно-комунікаційних систем. Крім того, мають бути враховані характеристики комунікаторів: освіта, комунікативний досвід та навички, сфера професійної діяльності, походження, культура та інші.

Аналіз складових мовної комунікації дає підстави для визначення кількох актуальних напрямів її розвитку, пов'язаних з теорією масової комунікації, соціально-лінгвістичним та психологічним аналізом соціальних комунікацій, а також з інформаційно-когнітивним рівнем функціонування сучасних СК.

Мова залишається важливим напрямом досліджень у соціально-комунікаційній науці, насамперед у межах теорії масової комунікації, де вона є одним з найефективніших засобів впливу на людину та суспільство [12, 13, 14], а також предметом праці професіоналів масового спілкування [13]. Крім того, мова доповнюється візуальними засобами в просторі мультимедіа впливу на свідомість людини [14].

Б. Потятинник наголошує на важливості стилю подання інформації через мовні засоби, де важливу роль відіграють мета та ідеологія, які передають через засоби масової комунікації [14, с. 94—95]. У цьому вбачається важливість професійного володіння мистецтвом мови, що дає змогу згідно із метою обрати правильні засоби представлення інформації, стиль, форму та зміст повідомлення, а також виділити групу реципієнтів та належний час для її передавання та досягнення максимального ефекту [13, с. 101—103].

Науковці також звертають увагу на необхідність розгляду мови та мовлення як окремих понять [15, с. 20—24; 13, с. 102]. Так, В. Бебик пише, що мова — це блок соціальної пам'яті, а мовлення є результатом мислення за її допомогою та зберігається в індивідуальній пам'яті і використовується у процесі комунікації [15, с. 20]. Науковець також наголошує, що не сама мова, а у комбінації з мовленням виконує комунікаційну, мислительну та прикладну функції й тому стають засобами та предметами мислення [15, с. 20]. Цей маскомунікаційний дискурс також знаходить відображення і в соціології та теорії соціальних комунікацій [6, 7, 16]. Зокрема, мовні знакові системи розглядаються як безперервна низка явищ об'єктивної реальності, що складаються в елементи соціальної пам'яті та комунікаційної єдності людства [17], але це є вже іншим аспектом розгляду мови в системі СК.

Актуальним напрямом досліджень у теорії соціальних комунікацій є соціо- та психолінгвістичний напрям, що представлено в роботі О. Холода [11]. Він наголошує, що важливими є не лише умови розвитку мови, а також мета та ситуація, в яких її використовують, де під "мовною ситуацією" розуміється сукупність форм існування мови, що супроводжує спілкування в етнічній спільності або адміністративно-територіальному об'єднанні [11, с. 65]. З огляду на таке поділення можна говорити і про розвиток та трансформацію мови на цих рівнях, кінцевою метою яких є порозуміння учасників комунікації.

Мовні аспекти мають великий потенціал у межах дослідження і практики здійснення міжкультурної комунікації. В умовах полімовного простору сучасних медіа, зокрема Інтернету, проблема спілкування представників різних народів є актуальною і визначається в прикладних аспектах: переклад інформації, що циркулює в каналах комунікації, доступ до світових інформаційних баз, використання універсальних та національних символів. Ці аспекти набули актуальності в культурології й визначають окремий культурологічний дискурс, в якому найважливішими є фактори становлення глобальної культури [18, 19]. У міжкультурній комунікації, для досягнення максимального рівня розуміння представниками різних культур один одного, велику роль відіграють невербальні засоби комунікації, або артефакти.

У культурологічному дискурсі дослідників привабливою формою взаємодії: діалогова чи монологічна. Представники різних теорій у межах СК актуалізують проблему діалогічності в соціальній взаємодії [6, 19]. У період становлення інформаційного суспільства з середини 40—50 років ХХ століття певного значення набуває когнітивний дискурс розгляду процесів комунікаційної взаємодії в суспільстві. Він пов'язаний з використанням інформаційних систем на базі інформаційно-комунікаційних технологій, інтелектуалізацією інформаційного простору. Цей дискурс почав формуватися в межах інформатики, використанню мовних засобів подання та передавання інформації надавалося велике значення [20]. Крім того, науковці стверджували, що мова залучена до процесів класифікації та консолідації інформації в інформаційних системах, створення пошукових зразків інформаційних потреб користувачів. У рамках інформатики, як науки, що вивчає загальні властивості наукової інформації, а також закономірності її створення, перетворення, передавання й використання у різних галузях діяльності людини, було створено штучні мови, зокрема класифікаційну, інформаційно-пошукову мову, які постійно удосконалюються. Використання мовних засобів у програмах систем штучного інтелекту та експертних системах стало початком когнітивної складової в системі СК. Крім інформатики, це застосовується і в бібліотекознавстві, зокрема в аспекті бібліотечної інженерії знань [21], бібліографознавстві [22, 23], інформаційному забезпеченні науки [24].

У висловлюваннях щодо використання інформаційних систем на базі інформаційно-комунікаційних технологій, інтелектуалізацією інформаційного простору, виявляються певні точки збігу щодо використання мови, її форм та наповнення. Але, крім загальнопозитивного процесу розвитку мови та уявлень про неї, існують певні побоювання стосовно її використання та процесів викривлення у каналах мовної комунікації мовних повідомлень, це стосується як традиційних документальних комунікацій, так і мережевих. Відносно каналу художньої комунікації такі побоювання висловлює О. Біличенко в монографії "Художня література в інформаційно-комунікаційному просторі сучасності" [25], а також науковці, що досліджують комунікаційні стратегії подання інформації (тексту) [26]. Інформація в каналах комунікації стає також знаряддям в організації "інформаційних війн", що впливають на стабільність суспільного життя і свідомість людей [27, 28].

Також варто відзначити, що в умовах інформатизації в просторі мови лінгвісти, мовознавці та літературознавці негативно оцінюють трансформування мови як на етнічному, так і на транснаціональному рівнях. До цих явищ можна віднести формування інтернет-сленгу, перенесення мережевих скорочень до повсякденної мови, використання професійного сленгу, що можна назвати її "мемізацією" мови [29].

Таким чином, маємо підстави стверджувати, що ми спостерігаємо наявність полідискурсивного наукового прос-

тору вивчення мови в теорії соціальних комунікацій. Його головними ознаками є: мова як засіб у комунікаційній взаємодії в процесах передавання масової інформації; формування конструктивів мислення, порозуміння комунікантів та формування соціальної пам'яті; міжкультурної взаємодії та відображення глобальної культурної реальності; представлення знання у когнітивній підсистемі суспільства.

На основі проведеного аналізу виявлено певні тенденції розвитку мовної комунікації, які пов'язуються з такими дискурсами: транзитивним (забезпечує передавання інформації відповідно до комунікаційних цілей), перцептивним (використання такої форми мови, що забезпечує взаєморозуміння атракторів), семіосферним (забезпечує включення мовних систем до аксіологічного контенту відповідно до гуманістичного прогресу людства) і когнітивним (забезпечує синтез нового знання і його закріплення у суспільній пам'яті людства). Вони інтегрують попередні уявлення про мовну комунікацію та її функціональне призначення на етапі складання системи соціально-комунікаційної взаємодії в добу інформаційного суспільства. Можна вважати, що ці тенденції й стануть перспективою в науковій сфері досліджень у соціально-комунікаційній теорії.

Список використаної літератури

1. Колотілова Н. А. Риторика : навч. посібн. / Н. А. Колотілова. — К. : Центр уч. л-ри. — 2007. — 232 с.
2. Бориснев С. В. Социология коммуникаций : учеб. пособие / С. В. Бориснев. — М. : Юнити-Дана, 2003. — 128 с.
3. Гойхман О. Я. Речевая коммуникация : учебник / О. Я. Гойхман, Т. М. Надеина. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Инфра-М, 2008. — 272 с.
4. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация : пер. с англ. / ван Дейк Т. А. ; сост. В. В. Петрова. — М. : Прогресс, 1989. — 312 с.
5. Ильганаева В. А. Социальные коммуникации : (теория, методология, деятельность) : словарь-справочник / В. А. Ильганаева. — Х. : Гор. тип., 2009. — 392 с.
6. Соколов А. В. Метатеория социальной коммуникации / Аркадий Васильевич Соколов. — Спб. : Изд-во РНБ, 2001. — 352 с.
7. Конечкая В. П. Социология коммуникации : учебник / В. П. Конечкая. — М. : Междунар. ун-т бизнеса и управления, 1997. — 304 с.
8. Ильганаева В. О. Институализация социально-коммуникационной сферы суспільства / В. О. Ильганаева // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікація. — 2008. — № 1. — С. 60—68.
9. Гулевич О. А. Психология коммуникации / О. А. Гулевич. — М. : Моск. психол.-соц. ин-т, 2007. — 384 с.
10. Ильганаева В. О. Библиотечная освіта: нова парадигма розвитку / В. О. Ильганаева ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К. : Ред. журн. "Бібліотечний вісник", 1996. — 253 с.
11. Холод О. М. Соціальні комунікації: соціо- та психолінгвістичний аналіз : навч. посіб. / О. М. Холод. — К. : КиМУ, 2010. — 391 с.
12. Квіт С. М. Масові комунікації / С. М. Квіт. — К. : Києво-Могилян. акад., 2006. — 251 с.
13. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підручник / В. В. Різун. — К. : Просвіта, 2008. — 260 с.
14. Потятиник Б. Медіа: ключі до розуміння: Медіа критика / Б. Потятиник. — Львів : ПАІС, 2004. — 312 с.
15. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка публік рилейшнз : моногр. / В. М. Бебик. — К. : МАУП, 2005. — 440 с.
16. Основы теории коммуникации : учебник / под ред. М. А. Вассилика. — М. : Гардарики, 2003. — 615 с.
17. Ильганаева В. А. Социально-культурная динамика в социальной истории: трансформационные основания и тенденции / В. А. Ильганаева // Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація. — 2012. — № 5. — С. 30—36.
18. Лопатина Н. В. Информатизация культуры: современные проблемы и перспективы / Н. В. Лопатина // Научно-техническая информация. Серия 1, Организация и методика информационной работы. — 2010. — № 5. — С. 13—17.
19. Колбіна Т. В. Формування міжкультурної комунікації майбутніх економістів: теоретико-методологічний аспект : монографія / Т. В. Колбіна. — Х. : ІНЖЕК, 2008. — 392 с.
20. Михайлов А. И. Основы информатики / А. И. Михайлов, А. И. Черный, Р. С. Гиляревский. — М. : Изд-во "Наука", 1968. — 757 с.
21. Остапов А. И. Библиотечная инженерия знаний : учеб. практикум по спецкурсу / А. И. Остапов ; Краснодар. гос. акад. культуры, Каф. библиотекведения. — Краснодар : [б. и.], 1994. — 33 с.
22. Фокеев В. А. Объективная структура библиографии / В. А. Фокеев // Мир библиографии. — 2004. — № 1. — С. 7—11.
23. Денчев С. Г. Знание-episteme — знание-techné: трансформатизм инфосферы : (онтология информ. среды) / С. Г. Денчев, А. В. Куманова // Научно-техническая информация. Серия 1, Организация и методика информационной работы. — 2006. — № 9. — С. 12—18.
24. Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : монографія / Г. В. Шемаєва ; Харків. держ. акад. культури. — Х. : ХДАК, 2008. — 289 с.
25. Біличенко О. Л. Художня література в інформаційно-комунікаційному просторі сучасності / О. Л. Біличенко. — Слов'янськ : СДПУ, 2012. — 351 с.
26. Тертычный А. А. Коммуникативные стратегии и журналистский текст / А. Тертычный // Вестник Московского университета. Серия 10, Журналистика. — 2006. — № 4. — С. 93—104.
27. Почепцов Г. Г. Информационные войны / Г. Г. Почепцов. — М. ; К. : Рефлбук : Ваклер. — 2000. — 573 с.
28. Сенченко М. Четверта світова "інформаційно-психологічна війна" / Микола Сенченко // Вісник Книжкової палати. — № 2. — 2006. — С. 3—6.
29. Виккери Б. Мемопланета / Б. Виккери // Международный форум по информатике. — 2006. — Т. 3, № 1. — С. 3—6.

В статье рассматривается дискурсивное разнообразие изучения речевой коммуникации. Доказывается полидискурсивность исследования языка в системе коммуникационной деятельности. Устанавливаются тенденции развития и исследования речевой коммуникации в условиях современного информационного пространства.

In the article is considered discursive variety of study of speech communication. The article proves polydiscursivity of study of language in the communication activity; establishes trend of development and research of speech communication in modern information space.

Надійшла в редакцію 9 червня 2013 року